

I POSLIJE ŠUVARA – ŠUVAR!

Rade Dragojević, *Šuvar. Politička biografija*.
Zagreb: Srednja Europa, 2024., 440 str.

Josip Pandžić <https://orcid.org/0000-0002-8265-9452>

Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: jpandzic2@ffzg.unizg.hr

Recenzija knjige
Zaprimljeno: 11. 8. 2024.
Prihvaćeno: 13. 8. 2024.

Uvodne napomene

Ima li se uopće nešto novo reći o Stipi Šuvaru? Ako je suditi prema opsežnoj knjizi Rade Dragojevića, stječe se dojam da je odgovor potvrđan.¹ Na 440 stranica i u 11 poglavlja, Dragojević obrađuje različite epizode i segmente života i karijere sociologa, sveučilišnog profesora i političara čija je ostavština odavno obilježena kao problematična u mnogim aspektima. Iako je već objavljivao članke o Šuvaru u periodici i na internetskim portalima (Dragojević, 2022a; 2022b; 2022c; 2024), imajući u vidu navedeno razdoblje pisanja (31. siječnja 2020. – 19. travnja 2021.) (427), integralni oblik čekao je na objavu stanovito razdoblje. Knjiga je, usputnim spomenom u pagniričkom prilogu o Šuvaru povodom dvadesete godišnjice njegove smrti, najavljena na ljeto 2024. (Markovina, 2024).² Odmah je po izlasku najavljena i u medijima (v. Vurušić, 2024)

Iako nije u potpunosti jasno što bi bio "politički lik", za razliku od političkog djela, o Šuvaru nije bilo "ozbiljnijeg osvrta, knjige ili djela bilo koje vrste, pa onda ni filma", što je Dragojević s pravom smatrao neobičnim (1). On potom ističe dva osobna razloga za pisanje političke biografije: Šuvar je "jedan od rijetkih političara koji nije pristao na političko glajhšaltovanje nakon političke pobjede nacionalista [1990.]" (2) i načimanje "uvriježene" i "simplificirane slike" o "njemu kao o nekome tko je u socijalističkom periodu slovio za neprikosnovenog političkog moćnika, a nakon obrata devedesetih za poraženog čovjeka s političke margine svakog žaljenja vrijedan" (12). I drugi Dragojevićevi osobni razlozi i motivi, u prvom redu školovanje u "šugarici" te poznanstvo i druženja sa Šuvarom nakon 1990., ističu se kao važni za njegov biografski izbor (18-19). "Nekritička benevolencija" kao i "sentimentalno-nostalglična prenemaganja" te neki drugi, navodno neispravni pristupi Šuvarovu liku i djelu, poput svođenja Šuvara na "bezazlenog kulturnog radnika" ili njegovog političkog djelovanja na "niz zabluda, neuspješnih eksperimenata i neiskorištenih šansi" kao "sinegdohe Jugoslavije", navodno ne dopijevaju do istine da Šuvar nije bio "ni aždaja ni dobrića" (12, 14-15, 17). Poslije odbacivanja "pokroviteljskog" i "komemorativnog" tona, Dragojević poentira:

Zaoštreno kazano – njegovi tekstovi i njegovo političko djelovanje govore sami za sebe i nikakvih mu drugih satisfakcija ne treba. Ne treba ga ni posebno štiti, niti se prema

¹ Brojke navedene u zagradama iz nastavka teksta odnose se na stranice u knjizi.

² U tekstu je pojava knjige najavljena u jesen 2024, a publicirana je u srpnju 2024.

njegovoj političkoj ostavštini odnositi tutorski, a niti papagajski ponavljati tezu o njegovoj uspravnosti. Ne treba ga ni kulturalizirati, a još manje memorijalizirati i svoditi ga na nekoliko izlizanih anegdota iz političkog ili profesorskog života ... ovaj naš pokušaj ne predstavlja ni nekakav politički *facelifting* Stipe Šuvara, jer to jednostavno nije ni moguće, kao ni nekakvu političku restauraciju *ancien regimea* ili žal za njim (18).

Odmah nakon ovog obećavajućeg pristupa, Dragojević okreće ploču i daje čitatelju do znanja da je knjiga, iako označena kao "politička" biografija, u službi Šuvarove "intelektualne rehabilitacije" kako bi se iz njegova političkog nasljeđa i intelektualne ostavštine što god moglo upotrijebiti u političke svrhe. Danas i u budućnosti (*ibid.*). Četiri glavne teme Dragojević ističe kao okosnicu Šuvarove političke biografije: sukob s Miloševićem; sukob sa Špiljkovom "desnom" frakcijom u SKH; sukob s "kulturnom desnicom"; te reformu školstva (19).

Politička biografija Stipe Šuvara predstavlja velik izazov za svakoga tko se upusti u taj pothvat jer je riječ o bilježenju života u sjeni sinergije političke karijere i znanstvenog rada. Drugim riječima, pišući o prvom nužno se piše o drugom i obrnuto. Iako je politička dimenzija, odnosno dimenzija moći, u prvom planu, ona nije shvatljiva bez pozivanja na Šuvarov znanstveni rad u području marksističke sociologije, točnije na idejnu legitimaciju njegovog političkog djelovanja. Ne samo da je pritom potrebno barem približno pratiti kanone pisanja biografija koji ističu cilj, interes, ciljanu publiku, rađanje subjekta, kronologiju, intimni život, rad i posthumni tretman te pokušati vlastiti fokus istraživanja političke dimenzije nečijeg lika i djela najbolje s njima uskladiti, već je poželjno poznavati razlikovanja u kvaliteti i svrsishodnosti između različitih izvora poput autobiografskih i memoarskih izdanja (Hamilton, 2008). Tek onda slijedi višegodišnji rad u knjižnicama i arhivima kako bi se tako glomaznu građu poput one koja se tiče Šuvara uopće moglo adekvatno zahvatiti interdisciplinarnim istraživanjem. Njegov opus količinski je impozantan, posebice ako se tu pribroje i brojni javni nastupi te intervjui (v. Pilić, 2004). Iako postoji prijetnja da se prema navedenim mjerilima Šuvarova politička biografija pretvori u preambicioznu "šuvarologiju", savjestan bi biograf svedjedno trebao težiti što širem obuhvatu dostupne primarne i sekundarne građe kako bi smanjio šanse za propuste i posljedično povećao kvalitetu knjige.

U ovoj će recenziji biti iznesen niz kritičkih prigovora. U prvom će dijelu biti kritički obrađena pojmovna i teorijska, metodološka i istraživačka, stilska i jezična te politička i ideološka uporišta Dragojevićeva pisanja o Šuvaru. Zasebnu cjelinu podložnu kritici čine pogreške i propusti knjige. Manjkavi temelji biografskog pristupa izravno utječu na tumačenja biografskih epizoda koje Dragojević odabire kao najvažnije za Šuvarovu političku biografiju, čineći ih površnim, slabo argumentiranim i apologetskim pa se u drugom dijelu recenzije njima pridaje posebna kritička pažnja. Zaključnim će se komentarima istaknuti finalne epizode knjige, a time i Šuvarova života te najvažnije nalaze kritike i posljedice koje proizlaze iz neadekvatnog, točnije hagiografskog vrednovanja Šuvara kao važne, iako kontroverzne figure hrvatske političke povijesti 20. stoljeća.

Uporišta

Pojmovna i teorijska određenja

Prva se pristranost očituje u Dragojevićevu korištenju Šuvarova rječnika zbog čega često nije moguće razlikovati njihova shvaćanja: "restauracija kapitalizma" (19);

"borba protiv antisocijalističkih skretanja" (49); "borba za 'materijalnu osnovicu društva'" (66); "upotrebna" i "prometna" vrijednost (69); "proširena reprodukcija" (78); "antikomodifikacijski pokret", "kontrarevolucionarni zahtjevi" (79); "autoritarni zov" srednje klase (133); "malograđanska klasa" (136); "građanska reprodukcija" (170); "građanska historiografska metoda" (174); "višak rada" (181-182); "klasna društva" (182); "buržoaske demokracije" (421). Marksistički žargon svojstven je, dakako, istovjetnom pristupu, koji je još uvijek legitiman u društvenim i humanističkim znanostima, ali bez iznošenja pomnijeg objašnjenja smislenosti njegova korištenja u ovom slučaju – naročito zbog povezanosti s ideologijom socijalizma/komunizma, a time i Šuvarom – stječe se dojam da taj pristup ne odgovara stvarnosti zbog svoje doktrinarne zastarjelosti pa se njegovim korištenjem ukida svaki potencijalni dijalog neistomišljenika o nekim nerazjašnjenim biografskim epizodama. Primjerice, danas rasprava o Šuvarovu mišljenju o ekonomskoj krizi u Jugoslaviji 1980-ih s osobom koja još uvijek koristi sintagmu "višak rada" ne bi imala pretjeranog smisla, posebice u svjetlu činjenice da se marksistička radna teorija vrijednosti i teorija o višku vrijednosti ne mogu više tretirati kao neupitne premise rasprava o ekonomiji.

S druge strane, domaći i strani marksistički i lijevo orijentirani autori Dragojeviću su pomogli u pokrivanju različitih područja istraživačkog interesa pa je u svojim opsežnim digresijama koristio obilje (neo)marksističke citatologije koja sa Šuvarom nema previše veze (68-80, 111-112). Njegov snažni protukapitalistički i protuliberalni sentiment naslonjen na marksizam te na kolektivističku misao Karla Polanyija očituje se u dogmatskoj prosudbi ekonomskih liberala kao pojedinaca spremnih na uporabu sile za uspostavu tržišnih odnosa (375) te čak zadržava kominternovsku misao o protukriznom djelovanju fašističkog i nacističkog ekstremizma (365-366). Posebno je zanimljivo tumačenje poratnog osvajanja vlasti komunista u srednjoj i istočnoj Europi, točnije ignoriranje sovjetske okupacije, sovjetski iniciranih državnih udara u režiji domaćih komunista, nasilne sovjeticizacije društava i uspostave totalitarnih političkih poredaka u korist isticanja "socijalističke solidarnosti". Ova sintagma ustvari predstavlja eufemizam za Staljinovu apsolutnu kontrolu nad državama koje Dragojević drugdje u knjizi bez navodnih znakova naziva "narodnim demokracijama" (151):

Današnjim rječnikom kazano, antikapitalističke snage odnijele su odmah poslije Drugog svjetskog rata pobjedu, barem u zemljama sa socijalističkim uređenjem, jer je princip socijalističke solidarnosti držao pod kontrolom teoriju vrijednosti i rezon kapitala (90).

Pojmovlje i teorijski fragmenti marksizma korišteni u knjizi smanjili su distancu biografa prema predmetu istraživanja te su povećali pristranost njegovih zaključaka povremenim stapanjem biografova mišljenja sa Šuvarovim mišljenjem o pojedinim temama. Cijela je knjiga u stvari marksistički "obojena", unatoč manjku konkretnog i čvršće obrazloženog marksističkog okvira pa je prava šteta što se Dragojević barem nije na samom početku deklarirao marksistom jer njegovo učestalo korištenje marksističke literature upućuje na shvaćanje tvrdnji iz knjige kao neproblematičnog znanja o povijesti i društvu. Na ovaj je način pripremljen teren za metodološke i istraživačke probleme knjige.

Metodološko zaleđe i istraživački postupci

Izravno se nadovezujući na marksistički vokabular i teorijsku perspektivu, metodološki problemi ove političke biografije predstavljaju nepremostivu prepreku za kvalitetno istraživanje. Osim što nigdje eksplicitno nije navedena metodološka in-

spiracija, pristup, perspektiva ili, pak, barem sažeto eksplicirana biografska metoda kao takva te njena primjena u slučaju političke biografije Stipe Šuvara, nije spomenuta niti rudimentarna podjela na kronološki i problemski pristup biografskom istraživanju kojom se biograf može heuristički poslužiti za strukturiranje biografije. Bez inicijalnog se metodološkog usmjerenja, a time i mogućnosti primjerenog istraživanja, ionako klimava teorijska i pojmovna struktura zasnovana na ortodoksnom marksizmu začinjenom s ponešto "samoupravljačkog" žargona dodatno gubi na uvjerljivosti i korisnosti za ovu političku biografiju.

U knjizi se brojne tvrdnje i objašnjenja doimaju nabacanima bez posebnog reda dok ravnopravnu ulogu s pouzdanijim izvorima informacija imaju asocijacije (227, 279), analogije (4-5, 334, 380, 123, 169) anegdote (22, 54) i autobiografske crtice (162-165, 180, 210-213). Štoviše, u mnogim se slučajevima izvori tretiraju jednakovrijednima, neovisno o tome je li riječ o tekstu novinara i Šuvarova intimusa Pere Kvesića s *Facebooka* (240), intervjuu s književnikom i Šuvarovim komesarom Goranom Babićem (263-265), tekstu "karlovačkog aktivista" Petra Pavlovića (404-405) ili o "hrvatskoj" *Wikipediji* (48). Povrh svega, potonji je izvor na istom mjestu bez objašnjenja svrstan u proizvode Šuvarovih "najžešćih neprijatelja" (*ibid.*). Dragojević je čak, gotovo na tragu nastavaka biografije Josipa Broza iz pera povjesničara i novinara Vladimira Dedijera s početka 1980-ih, u knjigu uvrstio prilog filozofa i publicista Borisa Budena o njegovom odnosu prema Šuvaru (324-333) ne navodeći dovoljno snažnih razloga za takvu intervenciju.

Dragojeviću se činilo potrebnim dobiti "izjave nekih od važnih aktera političkog i kulturnog života iz tog vremena", odnosno "ljudi koji su u to doba sa Šuvarom prijateljevali, drugovali ili mu bili kolege" (426), ali ne samo da intervjui nisu prisutni kao zasebna metoda istraživanja već se radi o "dobivanju izjava" aktera čiji je stav u mnogome unaprijed poznat jer se radi o Šuvarovim istomišljenicima i poklonicima. Primjerice, dokazivanje Šuvarove uspješnosti Dragojević zasniva na osobnim utiscima Šuvarovih suradnika, a ne na vlastitim spoznajama utemeljenima na različitim izvorima (31-36).³ Naposljetku, ni u svojem početnom naumu Dragojević nije uspio u cijelosti jer Šuvarovi "komandosi" Stipe Orešković, Mladen Babun i Dejan Jović nisu zastupljeni s izjavama i tumačenjima (426-427). Tehnički propusti odnose se na izostanak datiranja usmenih i pisanih izjava (17, 44, 54, 202, 259-261, 263-265) dok Dragojević datirane prepiske elektroničkom poštom naziva "razgovorima" (193, 404).

Poprilično iznenađuje nedostatak izvorne arhivske građe. Čak i kad se arhivski dokumenti navode u izvornom obliku, u nastavku se navodi pravi (sekundarni) izvor (281, 387). Iznimku čine mrežni *Wikizvor* (3, 5), interni materijali (*Bijela knjiga*) koji se, po svoj prilici, nalaze u Dragojevićevoj posjedu (225, 229, 235, 243, 244, 259, 266), jedno Šuvarovo pismo upućeno "Općinskom komitetu SK Trnje" (289) iz privatnog arhiva njegove obitelji i jedan dokument (*Izvod iz zaključaka 16. Sjednice Predsjedništva Rk SSOH*) iz Šuvarova osobnog arhiva (393). Partijski i državni (republički i savezni) arhivi te arhivi brojnih institucija i organizacija s kojima je Šuvar

³ Goran Babić (famozni "KGB") u Dragojevićevoj knjizi zauzima posebno mjesto kao vlasnik "predosjećaja", "premonicije", "istine", k tome "nepogrešive" o nadolasku rata u Jugoslaviji (317), kao jedan od "rijetkih" političkih emigranata iz Hrvatske (322) ili pak kao netko tko govori "sočnim jezikom" (382-383). Govoreći o Babićevoj odnosu prema prvom svesku *Hrvatskog biografskog leksikona* koji je kritizirao jednom prilikom 1984., Dragojević bez navodnih znakova tvrdi da je Babiću "smetala zastupljenost tolikog broja popova, fratara i klerikalaca različitih fela, mnogi od njih ogrezlih u zločinu" (386) što se može protumačiti kao njegovo slaganje s krajnje ideologiziranim stavovima.

suradivao te, naposljetku, arhivske informacije republičke (hrvatske) Službe državne sigurnosti (SDS), nisu konzultirani iako za ovakav biografski zalogaj predstavljaju značajnu i, ne manje važno, javno dostupnu građu.

Biografijama o suvremenim političarima, posebice onim novinsko-publicističkog tipa, arhivska građa ne predstavlja krucijalni aspekt biografskog portretiranja (vidjeti, primjerice: Đikić, 2004; Bajruši, 2011). Međutim, u Šuvarovu je slučaju ona nezaobilazna imajući na umu dugotrajnost i brojnost njegovih političkih funkcija. S obzirom na to da se ne odlikuje znanstvenim aparatom, ne diskriminira izvore i informacije prema njihovoj važnosti i uvjerljivosti, nije dostatno održavana arhivskom građom te uopće ne posjeduje zasebni popis korištene građe i literature, knjiga u biti ne donosi, niti može donijeti nešto novo, ranije nepoznato, a kako pokazujem u recenziji, ona nažalost ne sadrži ni nešto argumentacijski i interpretacijski originalno. Zbog navedenih joj razloga nedostaje znanstvena legitimacija za biografsko djelo političke povijesti na što upućuju dvije pozitivne recenzije povjereničara sa znanstvenim titulama, dr. sc. Igora Graovca i izv. prof. dr. sc. Željka Krušlja. Oni, dakako, snose dio odgovornosti za brojne učinjene propuste jer svojom ekspertizom pokrivaju politologiju, sociologiju, povijest i novinarstvo, odnosno sva područja od značaja za Šuvarovu političku biografiju, kao i za njegova biografa Dragojevića.

Jezik i stil

Jezični i stilski problemi dodatno kompliciraju iznesene pojmovne i teorijske te metodološke i istraživačke nedostatke knjige. Za početak, zbog prethodno navedenih nedostataka kombiniranih s novinsko-publicističkim izričajem (v. 1, 84), tekst se često doima diskontinuiranim te opterećenim digresijama. Drugim riječima, čitatelj ima osjećaj kao da Šuvar progovara iz knjige o epizodama svojeg života u obliku niza naknadnih racionalizacija iz Dragojevićeva pera. Preuzimajući Šuvarov način razmišljanja o politici i diskursu te mu dodajući vlastitu dozu stilskih i jezičnih "začima", Dragojević ni ne pokušava današnjem čitatelju olakšati razumijevanje Šuvarove stvarne političke biografije.

Učestalo korištenje prvog lica množine doima se neprimjerenim intimistički intoniranoj političkoj biografiji poput Dragojevićeve. U njoj se piše: "donosimo" (2); "nama" (81); "Kako smo već rekli..." (178); "kako rekosmo" (185); "zamolili"; "pitali" (197); "nadamo se"; "nama se čini" (321), "mi (...) nismo našli" (397); "nismo uspjeli doći" (426). Također, neovisno o razlozima za korištenje prvog lica množine, ono pridonosi zbunjivanju čitatelja jer, između ostalog, knjiga sadržava i Dragojevićeve nemale autobiografske retke u *ich*-formi.

Navodeći na jednom mjestu ime jezika kojim je dubrovački pjesnik Milan Milišić (uz ekavicu) pisao kao "zapadnu varijantu srpsko-hrvatskog jezika" (241), Dragojević je na taj način relativno kasno u tekstu odlučio čitatelju otkriti nešto o vlastitom shvaćanju jezika kojim se koristi. Uključujući u tako shvaćen jezični izričaj publicističke bravure, kolokvijalizme, regionalizme, anglizme i sleng, moguće je naići na mnoštvo rogovatnih i stoga neprimjerenih jezičnih rješenja za izdanje koje pretendira na status ozbiljne društveno-humanističke biografije pisane koliko-toliko standardnim jezikom: "provodilac"; "ekstenzivnijem" (2); "prenavlja" (14); "Vlaji" (15); "etikecija" (18); "zglajzao" (22); "čurak naopako" (51); "provijavati" (60, 141), "dependencijom" (112); "ekscencionalno(st)" (120, 315); "fertutma" (123); "šarža" (128); "kuburila" (151); "izimaginiraju" (152); "ideološkom fonu" (156); "radni skor" (164); "facilitirao" (170); "hilarioznih" (180); "tjerali šegu" (211); "ušemio"

(212); "čvenk" (212); "nacion" (219); "integratora" (221); "bulevarska štampa" (250); "šizma" (252); "kurtališe" (296); "bremze" (319); "frkću" (333); "bitno neupitniji" (?) (333); "kontributora" (348); "zort" (363); "filmovati" (377); "marifetlucima" (384); "besparica" (399); "na niskoj kvalitativnoj razini" (399); "fasovao" (407); "popilo je dobre batine" (415); "utoku" (417); "set tehnika" (421); "diktum" (421); "momentum" (422).⁴

Političke i ideološke pretpostavke

Knjiga je politički i ideološki "nabrušena" što, imajući u vidu ranije iznesenu marksističku pojmovnu i teorijsku podlogu te manjak metodološke, istraživačke, stilske i jezične discipliniranosti, nužno rezultira uporabom Šuvarove političke biografije za slabo pripremljeno započinjanje polemika protiv svojih suvremenika-neistomišljenika i zauzimanje strana u današnjim političkim raspravama. Dragojevićev narativ o suvremenoj političkoj povijesti je dobro poznat jer je, doduše bez naročite snage dokaza i uvjerljivosti, ponavljan do izlizanosti od 1990. naovamo, od splitskog *Feral Tribunea* do zagrebačkih *Novosti*. Šuvar je ovom prilikom poslužio kao povod za njegovo najnovije oživljavanje u biografskom formatu.

Šuvar je prema ovom narativu bio principijelan i kompetentan zastupnik "socijalističke ideje iz prethodnog poretka" ali 1990. nije pristao na "glajhšaltovanje" te je bio "ostraciran" od nacionalističke Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), posebice od Vladimira Šeksa po nalogu predsjednika Franje Tuđmana (1, 2). Šuvar kao sociolog, sveučilišni profesor, polemičar i "glavni akter posljednjeg pokušaja društvene i političke mobilizacije lijevih snaga u ondašnjoj SRH i šire, SFRJ" koji se suprostavljao "narastajućim nacionalizmima" i "najavljivanoj restauraciji kapitalizma" (19) kontrastira se HDZ-u kao desnopopulističkom pandanu "antibirokratskoj revoluciji" (4-5) na čijem se čelu nalazio predsjednik kojemu su secesionističkim ustavom osigurane "skoro pa diktatorske ovlasti" (3).

Nakon poraza 1971., nacionalističke su snage krajem 1980-ih "ponovno zbile redove, regrupirale se i ovaj put bitno organiziranije nego prvi put krenule u opću kampanju, a naposljetku i u pravi rat za vlast" (19). U tome su im, sudeći po teško provjerljivim i stoga nepouzdanim izvorima koje Dragojević koristi, pomagali hrvatski partijski vrh utjelovljen u najvećem Šuvarovu rivalu Miki Špiljku i hrvatski (republički) SDS (296-298). Preciznije, 1989. "izronili" su "tuđmanisti" (255), očigledno sljedbenici hrvatskog "vožda" (380) Tuđmana, izvršili "devolucijski preokret" (421) da bi nakon osvajanja vlasti i rata koji je rezultirao restauracijom pljačkaškog kapitalizma, rehabilitacijom fašizma te dovršavanjem izvornog zadatka ustaškog poglavnika Ante Pavelića – progona Srba iz Hrvatske – kao Tuđmanovom "rekonkvistom" (169), HDZ kao stranka naposljetku bila diskreditirana "sustavnom desetogodišnjom pljačkom zemlje" za vrijeme (pejorativno shvaćenog) "Tuđmanova režima" (418).

"Bljutavi elektoralizam" (421), kako saznajemo od Dragojevića, ionako je bio ispod Šuvarove razine. Sve ovo Dragojevića upućuje na pogled unatrag u potrazi za boljom socijalističkom prošlošću kao uzorom za bolju (socijalističku?) budućnost.

⁴ Jedan od najboljih primjera posljedice srpsko-hrvatske jezične zbunjenosti u Dragojevićevom pisanom izričaju tiče se Šuvarova savjetovanja o "idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva" iz kojeg je proizašla *Bijela knjiga*; on ga najprije naziva "Majskim" (30, 87), a kasnije u tekstu "svibanjskim" (238, 386). Problem je također u tome što se pojam "Majsko savjetovanje" u historiografiji tiče specifičnog povijesnog događaja, točnije savjetovanja vodstva Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) početkom svibnja 1941. u Zagrebu (Jelić, 1984).

Rasprava o samoupravljanju većinom sadrži izvore kojima je, unatoč figurativnim kritičkim opaskama, svojstveno afirmativno vrednovanje samoupravljanja u Jugoslaviji i Jugoslavije kao takve (59-89). Slovenski komunist Boris Kidrič proglašen je "velikim" (65), a tvrdnje srpskog nadrealista i partizanskog generala Koče Popovića (70, 83) navode se kao značajne. Poratna retorizacija jugoslavenskih partizana relativizirana je usporedbama s europskim praksama (334). Naprednom decentralizacijom Jugoslavija je stavljena uz bok drugim razvijenim državama (90), a položaj SR Hrvatske u odnosu na Republiku Hrvatsku evocira se kao dokaz naprednosti socijalističkog u odnosu na liberalno-demokratsko političko uređenje (94-96). O "hrvatskoj šutnji" Dragojević govori s prezirom kao o "desnom tropu" dok za potkrepu svojih stavova konzultira istomišljenike koji nisu bili ušutkivani cenzurom i strahom od kazne za verbalni delikt (254-255). Neovisno o povijesnim činjenicama, za Dragojevića je socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji bilo "brutalno zadržano uz ogromnu primjenu sile baš zato što se nije istrošilo i baš zato što još uvijek isijava nadom" (86).

Napokon, u skladu s površnim i posve ideologiziranim tretmanom kompleksnih društvenih i političkih promjena krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina, Dragojević redovito propašuje u karakterizaciji nekih javnih ličnosti. Za njega je Vera Horvat Pintarić "disidentski poputčik" (233) što je, za početak, oksimoron, a niti ne odgovara činjenicama kada je disidentura u pitanju već samo suputništvo. Barem u odnosu prema Šuvaru.⁵ Vuk Drašković je tek "osnivač političke stranke oslonjene na kolaboracionizam" (237), a ne autor šovinističkih romana, glorifikator četništva i ratni huškač. Dušan Bilanžić je 1990. "promijenio stranu" (238), pri čemu se valjda misli na to da je prihvatio demokratske promjene iako je ostao član SKH-SDP i postao član Predsjedništva SR Hrvatske nakon prvih parlamentarnih izbora u svibnju 1990. Dok s članovima iste osnovne političke i ideološke orijentacije tek prividno polemizira (13-14), u drugim slučajevima nastupa puno oštrije. Najbolji primjer predstavljaju Dragojevićevi navodi o Ivi Lučiću kojeg bez konkretnog povoda i relevantnih dokaza obilježava kao "agenta i osnivača herceg-bosanskog SIS-a" (31), a zatim kao "general, obavještajca i bivšeg načelnika Sigurnosno informativne službe (SIS) Hrvatskog vijeća obrane (HVO)" (334).

Pogreške i propusti

S ovakvom doktrinarnom, protuznanstvenom, dnevopolitički usmjerenom i izričajno zbudjujućom pozadinom biografskog narativa, politička biografija Šuvara nikad nije imala šansu postati razmjerno objektivno, dakle ideološkim predrasudama i političkim resantimanima neopterećeno štivo. Međutim, srozavanju uvjerljivosti napisanog također je u mnogome doprinio nezanimariv broj nepreciznosti te faktografskih, redaktorskih i korektorskih pogrešaka i propusta koje odaju dojam neprofesionalno odrađenog posla. Oni se redom ističu u nastavku.

Već je u samoj najavi knjige prilikom njene objave, reproduciranoj i na njevoj poledini, napravljena pogreška: Šuvar nije *podrijetlom* iz Dalmatinske zagore već on *jest* iz nje jer je rođen u Imotskom, a vezan je obiteljski uz Zagvozd. Citati sociologa Dušice Seferagić i Benjamina Čuliga navode se bez izvora (36-37) dok u bilješci 51 nedostaje godina izdanja (42). Navode se dvije različite godine izdanja rada "Kapital i rad u SFRJ" (1985. i 1986.) (63-64). U bilješci 118 zajedno se navode dvije Šuvarove knjige kao naslov jedne: "Nezavršeni mandat. Pitanje [sic!] kontinuiteta" (87). Ne navodi se primarni izvor za navodno kontroverzni govor ekonomista

⁵ V. "Dossier Šuvar" – Skupina autora, 1982: 87.

Marka Veselice 1971. u kojemu je spominjao tenkove i odcjepljenje kao sredstva za sprečavanje nazadovanja Hrvatske u Jugoslaviji (123). Dragojević je bilježio misli iz sabranih političkih zapisa škotskog polihistora Jamesa Milla, ali bez navođenja stranice iako je citat u pitanju (133). Izvor priloga filozofa Slavoj Žižeka pedagoškoj raspravi i kasnijeg vica nije naveden (190, 268-269). Ime knjige u bilješki 293 treba biti *Historija i suvremenost. Idejne kontroverze, a ne Historiografija, memoarsko-publicistička i feljtonistička produkcija u svjetlu aktualnih idejnih kontroverzi* (ime savjetovanja) (224). Kritička inteligencija nije istoznačnica disidentima (227) dok se Marx i Bakunjin ne mogu neproblematično nazivati "suputnicima" (253) zbog toga što se pojam "suputnik" najčešće odnosi na simpatizere revolucionarnih stranaka u 20. stoljeću. "Srpska ratna drama Veselina Đuretića" izvorno je članak povjesničara Ljube Bobana objavljen u partijskom časopisu *Naše teme* prije uvrštavanja u knjigu *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* u obliku poglavlja (334-335), pa on ne može biti "odgovor" jer Đuretićeva knjiga nije kao tekst usmjeren Bobanu konkretno već se radi o obračunu CK SKH s pokušajem političke rehabilitacije četništva u Srbiji za što je bio odabran Boban. Knjiga generala Velimira Terzića u prvom se izdanju iz 1963. zvala "Jugoslavija u Aprilskom ratu 1941.", a ne "Aprilski rat" (336) dok je drugo, bitno prošireno izdanje koje Dragojević spominje izdano 1982. pod naslovom "Slom Kraljevine Jugoslavije 1941". Kritika Dedijerovih *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* iz pera povjesničara i kroničara Dušana Bilandžića koju Dragojević spominje (387) odnosila se samo na treći tom iz 1984. kojem je on ujedno bio i recenzent. Ime knjige izdane na temelju teksta doktorske disertacije povjesničara i novinara Željka Krušelja greškom je zamijenjeno imenom druge knjige istog autora (*ibid.*). Napokon, bilješka 549 navedena je nepotpuno (413).

Ishodi

Rezultati Dragojevićeva pisanja opterećenog spomenutim nedostacima prilično su nezavidni. Za početak, nije želio zauzimati distancu u odnosu na epizode biografske obrade čime nije učinjena usluga Šuvaru. Njegovom glorifikacijom nastojao je istovremeno kritizirati njegove tadašnje kao i današnje neistomišljenike i neprijatelje njegova nasljeđa čime je tekst dodatno "razvodnjen". Ipak, takvo je što moguće, a na kraju je i izvedeno, isključivo selektivnom prezentacijom građe i apriorno pozitivnim vrednovanjem gotovo svih biografskih epizoda. Napokon, opća su mjesta Šuvarove mitologije nerijetko potencirana preko granice dobrog ukusa. Stoga ne samo što u određenim dijelovima Dragojevićeva biografija umnogome nalikuje na nespretni pokušaj publicističkog kompiliranja *bildungsromana* prema izreci *per aspera ad astra* već se navođenjem različitih područja od Šuvarova interesa nastoje opravdati njegov komunistički dogmatizam i volja za moć.

Sukladno Dragojevićevu inicijalnom odabiru, u nastavku će, kroz četiri ključne teme Šuvarove političke biografije, biti kritički obrađeni ishodi biografskog nastojanja čiji su temelji udareni pojmovnim i teorijskim, metodološkim i istraživačkim, jezičnim i stilskim, političkim i ideološkim te faktografskim i izvedbenim nedostacima.

Reforma školstva

Prvi veliki Šuvarov projekt u mandatu republičkog sekretara za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu (1974-1982), koji se pokazao jednom od najzloglasnijih epizoda njegove političke karijere, odnosio se na reformu školstva. U reformu ulazi ideološki ostrašćen jer je školstvo percipirao zastarjelom društvenom institucijom,

točnije utvrdom konzervativizma koja promovira klasnu segregaciju i reproducira klasne nejednakosti. Zagovarajući kombinaciju "škole i tvornice" protiv navodno zastarjelog obrazovnog sustava i pedagogije kojom se služi "pedagoška birokracija", Šušar se zbog svojeg političkog položaja zapravo javio u ulozi "političke birokracije" koja ima namjeru politizirati obrazovanje do krajnje moguće mjere.

Nazvavši školstvo "sakrosanktnom institucijom građanske reprodukcije", Dragojević Šušarov radikalni eksperiment njegova redefiniranja otvoreno podržava suprotstavljajući se pritom nekadašnjim i sadašnjim kritičarima reforme (7-9, 170, 183). Dragojević pritom nije koristio argumente i dokaze proizašle iz konkretnih, neovisnih evaluacija Šušarove reforme školstva, a izostanak takva pristupa svejedno spočitava kritičarima reforme. U tome prevladavaju subjektivni tonovi i prosudbe temeljene ponajprije na Šušarovim vlastitim objašnjenjima ili objašnjenjima njegovih poklonika i političkih istomišljenika (202-203). Primjerice, koliko su "prenegaganja" i "jeremijade" (213) izrazi primjereni opisima kritičkih viđenja reforme školstva, a koliko dobro služe kao primjeri Dragojevićeve ignorantske obrane neobranjivog s ekstremno ideoloških pozicija, ostaje na prosudbu čitateljima.

Također, ne čine se provjerljive, a time ni smislene Dragojevićeve tvrdnje da je "u filistarskim formacijama zavladao klasni strah" te da je "srednjo-klasna javnost naslutila opasnost" (178). Radikalni protuintelektualizam (171-172) reforme Dragojević ne objašnjava detaljnije već ga prihvaća kao pozitivnu činjenicu. Šušar, kao i njegov tumač Dragojević, iz usporedbe jugoslavenskog socijalističkog sa švedskim kapitalističkim modelom usmjerenog obrazovanja ne izvlače logični zaključak: švedski model školstva uspješan je zbog "podređenosti kapitalu" (174). Iako se nastoji našaliti s imenima zanimanja za koja učenici nakon usmjerenog obrazovanja postaju kvalificirani, Dragojević svejedno iskorištava priliku da čak i besmislice samoupravnog školstva kontrastira "besmislenim poslovima" kapitalističkog Zapada kako bi zaključio da su učenici u "šušaricama" svejedno bili osposobljavani za "esencijalna zanimanja" (180) unatoč činjenici da je slaba usklađenost kvalifikacija stečenih u "šušarici" s bilo kojim drugim obrazovnim programima u načelu predstavljala ozbiljan strukturalni problem za ulazak učenika na tržište rada ili nastavak fakultetskog obrazovanja.

Ukupno gledano, radi se o reformi istovremeno primitivnoj u kontekstu globaliziranih gospodarskih tokova postindustrijskih, informacijsko-tehnološki razvijenih društava i utopijskoj zbog hiperambicioznih ciljeva te loše pripremljenosti. Također, zbog slabosti izvedbe i zanemarivih, ako ne i regresivnih ishoda kada su u pitanju društvene nejednakosti, modernizacija nastavnog procesa i usklađivanje s tržištem rada, reforma nije upitna samo ako se izostavi temeljita, nepristrana obrada same teme. "Deskolarizacija školstva" kojom se nastojalo "izvući ... đake iz učionica, otrgnuti ih od štreberskog tupila i katedarske nepogrešivosti, iščupati učenike i učitelje iz petrificiranih gimnazija i povezati ih s ostalim segmentima društva, prije svega sa svijetom rada" (171), u stvarnosti je podrazumijevala paralelne procese marksističke (re)ideologizacije društva uvođenjem predmeta marksizma i teorije i prakse samoupravnog socijalizma (TIPSS)⁶ u obrazovni proces, čime je dovedena u pitanje

⁶ Dragojević nastoji učiniti te predmete privlačnima citiranjem *Leksikona YU mitologije* "publicista i pjesnika" Đorđa Matića. Ne samo što se ne radi o relevantnom izvoru koji ionako upućuje na mitomanski pristup već je pribjegavanje samih autora udžbenika marksizma i socijalističkog samoupravljanja kontrakturnim, ponajprije zapadnjačkim fenomenima, sadržajima i autorima, za oprimjerivanje marksističkog sadržaja groteskno zbog svoje beznadne zastarjelosti i anarhičnog slobodarstva (Bob Dylan, Beatles i dr.) (185-186).

izvedba klasičnih predmeta obuhvaćenih marksističkim okvirom (filozofija, sociologija i dr.), te proletarizacije društva ukidanjem gimnazija i stvaranjem centara za usmjereno obrazovanje s ciljem pramarksističkog brisanja razlika između intelektualnog i manualnog rada, točnije priključivanja djece radnika gimnazijskom planu i programu uz istovremeno izlaganje gimnazijalaca "radno-proizvodnoj" praksi (178-179, 185). Škola je, prema Šuvarovu naputku, trebala obrazovati samoupravljajče kreativnih ličnosti te ih odgojiti za oslobođenje rada, a ne najamne radnike i potrošače koji će biti žrtve "diktata kapitala" (195-196). Apologija ovog promašenog društvenog eksperimenta puno je više svjetla bacila na Dragojevićev ideologizirani odnos prema obrazovanju nego na Šuvarove izvorne zamisli.

Sukob sa Špiljkovom "desnom" frakcijom u SKH

Reducirani fokus Dragojevićeva najavljenog interesa kada je "desnica" u SKH bila u pitanju potrebno je sagledati u kontekstu šire teme Šuvarova odnosa prema nacionalnom pitanju u njegovim različitim vidovima. U prilog tome ide i činjenica da je frakcijski sukob Špiljka i Šuvara trajao samo dvije godine, od Špiljkovog povratka u Zagreb sa savezne funkcije u Beogradu 1984. do Šuvarova odlaska na saveznu funkciju u Beograd 1986. Za početak je bitno naglasiti da u Šuvarovu dogmatskome svjetonazoru lijeva i desnica zauzimaju ključno mjesto za razgraničavanje socijalizmu poželjnih od nepoželjnih društvenih pojava, ideja i aktera. Nacionalizam je "desno", a internacionalizam i njegova domaća inačica jugoslavenstvo su "lijevo". Stoga unutarpartijski sukobi Šuvara i partijske "desnice" sežu još u drugu polovicu 1960-ih, točnije u vrijeme objave *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*. Tada Šuvar započinje svoj protunacionalistički angažman posvećujući se problematici nacionalnog pitanja u Jugoslaviji kroz pitanje jezika te pitanje odnosa republika i jugoslavenske federacije. Točnije, tada ulazi u sukobe i polemike s pojedincima koji izražavaju nacionalno osviještene stavove bliske novom političkom smjeru SKH nakon pada Aleksandra Rankovića 1966., odnosno "desničarima".

U ovom je smislu Šuvar jezična pitanja bez iznimke svodio na politiku, čvrsto se držeći baštine "suradničke, neseparatističke jezične politike" (410), a u stvari administrativno uzdržavane unitarističke jezične politike najjasnije izražene u obliku *Novosadskog dogovora* iz 1954. te posvećujući najoštrije retke ideologiziranih polemičkih invektiva zagovornicima hrvatske jezične zasebnosti sve do 1989. Partijski osuđenu *Deklaraciju*, zabranjeni *Hrvatski pravopis* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša, odnosno "londonac" iz 1971. koji Dragojević smatra "rađenim na načelima isključivosti" i prekid suradnje Matice hrvatske i Matice srpske na izradi zajedničkog rječnika u knjizi se proglašavaju "glavnim negativnostima" koje dovode u pitanje jezično zajedništvo (411). Površnom obradom tematike i selektivnim odabirom citata Dragojević je propustio navesti mnoge detalje koji mogu doprinijeti objektivnijem prikazu jezičnih prijevora u kojima je Šuvar sudjelovao, posebice nakon sloma Hrvatskog proljeća krajem 1971., poput Šuvarova podgrižavanja problema ustavnog imenovanja jezika 1985., otvorenog pisma Petra Šegedina Šuvaru 1987. i točnog obrazloženja "separirajuće" presude Ustavnog suda Jugoslavije iz 1988. Sirovost Dragojevićeva pristupa, vjerno prateći Šuvara, najbolje se očituje iz sljedećih tvrdnji:

Nije smetalo, dakle, anti-vukovskim reformatorima u nas samo to što se hrvatski jezik u doba socijalizma, ali i ranije, toliko uparivao sa srpskim, nego i to što se on u svom razvoju, umjesto na izvještačeni, u svakodnevicu nepostojeći i praktički mrtvi jezik stare

hrvatske književnosti kojim nitko više ne govori, ipak radije oslonio na živi narodni govor koji su Hrvati dijelili s drugima, posebno sa Srbima (413).

Šuvar je podosta svojih napisa posvetio nacijama, nacionalnom pitanju i nacionalizmu. Površnim se pregledom količina napisanog i referenciranog doima impozantnom, ali je u stvari riječ o "vječnom vraćanju istog" u varijanti marksističke skolastike. Od titoističkog koncepta jugoslavenskog socijalističkog patriotizma uzdržavanog "bratstvom i jedinstvom" Šuvar nije nikada nimalo odstupao. Točnije, promicao je Bakarićevu doktrinarnu ideju da Jugoslaviju ne drži na okupu jugoslavvenstvo već "socijalistički program, iskustvo zajedničkog oslobodilačkog rata i revolucija" (299). Spomenuti federalističko-antifederalistički spor, točnije spor unitarista i nacionalista, Dragojević prelama preko polemike Šuvara i Šime Đodana iz 1969., iskorištavajući priliku za polemiziranje sa suvremenim autorima (106-121). Đodanovo insistiranje da komparativistički dokaže usporevanje razvoja Jugoslavije kao posljedice redistributivne politike pomoći nerazvijenim područjima (republikama i pokrajinama), odnosno da na taj način nerazvijene republike izrabljuju razvijene dijelove Jugoslavije, Dragojević želi diskvalificirati kao komično. Međutim, on pritom ne ulazi u meritum stvari nego gomilanjem Šuvarovih citata protivnih Đodanovim stavovima nastoji uvjeriti čitatelja da je riječ o zabludi (114-115).

Na ovakva stajališta logično se vezuje Šuvarovo, a time i Dragojevićevo izrazito negativno viđenje Hrvatskog proljeća jer se saznaje da je Šuvar ionako "oduvijek uzrujavao hrvatske nacionalistički nastrojene intelektualce" (169). Šuvar je polemizirao s pojedincima vezanim uz Hrvatsko proljeće, ali uz etiketiranje i demonizaciju koja je mogla slobodno biti korištena za njihov kasniji progon s obzirom na to da se njegove etikete i tumačenja nisu razlikovali od kasnijih optužnica vlasti prema važećem zakonodavstvu koje je značajno ograničavalo slobodu govora. Šuvaru je sve to naposljetku koristilo za nagli uspon u partijskoj hijerarhiji. Pomoć u zapošljavanju nekadašnjeg studentskog vođe Dražena Budiše nakon njegova izlaska iz zatvora Dragojević, kao i drugi Šuvarovi poklonici, ističe kako bi se potonjeg prikazalo tolerantnim. Međutim, optužbe zbog kojih su pojedinci, uključujući Budišu, izdržavali zatvorske kazne, Šuvar je zadržao u svojem vlastitom repertoaru optužbi na račun "masovnog pokreta" u Hrvatskoj 1971. dugi niz godina nakon toga. Spomenutu godinu Dragojević inače predstavlja, "kao što se zna", kao simbol "uzmaka klasnog" i "adventa nacionalnog rezona u jugoslavenskom okviru..." (2).

Međutim, na pitanje zašto radništvo nije podržalo "advent nacionalnog rezona", odnosno Hrvatsko proljeće, odgovor se pronalazi u tvrdnji da je "Jugoslavija ipak bila genuino radnička država" (125) što Dragojević nastoji dokazati spomenom slučaja Katice Pintar, radnice Ghetaldusa i predstavnice radnika u CK SKH, koja je jedina glasovala protiv smjene "dalmatinskog partizana", političkog unitarista Miloša Žanka na Desetoj sjednici CK SKH. No, ne samo što je ona bila delegat, a time praktički i političar zbog čega je mogla imati vlastite interese za takvu odluku, već se o njoj ne donose dodatne informacije temeljem kojih bi se moglo dobiti jasniji uvid u njen lik i djelo te spomenuti postupak. Napokon, ne treba posebno dokazivati da poopćavanje temeljem jednog primjera nije znanstveno valjano. U nastavku Dragojević s prešutnim odobravanjem ističe da Šuvar i Jure Bilić kao članovi novog CK SKH u Beogradu 1972., dakle poslije sloma Hrvatskog proljeća, brane Žanka. Također, spominje izmišljeni "Komitet pedesetorice" kao nespornu činjenicu te se vraća Đodanu, kojeg svrstava uz bok Ivanu Stamboliću i SANU-u, da bi za Đodana

i "njegove" zbog dosuđenih zatvorskih kazni naposljetku cinički ustvrdio da su "pre-rano kukuriknuli" (129-131).

U vrijeme svojeg najvećeg utjecaja i moći, Šuvar je bio omražen od konzervativno orijentiranih intelektualaca (prvenstveno hrvatskih i srpskih nacionalista) zbog svojeg socijalističkog jugoslavenstva i profitiranja na žrtvama čistke 1972., ali i od partijskih ličnosti republičke i savezne provenijencije zbog karijerizma i raznorodnih epizoda ideološkog zelotizma. Iako Špiljka nije smatrao pravim nacionalistom već neobrazovanim primitivcem s partizanskim pokrićem, njegova struja u SKH nužno je, ranije prikazanom logikom ideološkog zaključivanja, bila desničarska. Idući korak dalje, vrlo je vjerojatno u ovoj optici takva bila i struja Špiljkovog nasljednika Stanka Stojčevića, ali to u tekstu, dakako, nije eksplicitno navedeno. Drugim riječima, pored Šuvarova ljevičarskog žara, gotovo su svi bili desničari.

Dragojevićeva percepcija Špiljka kao desničarskog intriganta, "patrona desne frakcije u hrvatskoj partiji" (381) umnogome se zasniva na Šuvarovim i "šugarovskim" argumentima o Špiljkovom zastupanju pomirbe ideoloških razlika među članovima SK i protivljenju (Šuvarovu) ljevičarskom sektaštvu (razna savjetovanja i drugi oblici "idejne borbe"), o Špiljkovoj sprezi s nacionalističkim disidentom Franjom Tuđmanom u drugoj polovici 1980-ih kao logičnom ishodu strategije približavanja nacionalista i socijalista, o podmetanjima Šuvaru prilikom kandidature za člana Predsjedništva CK SKJ te o Špiljkovoj smjeni "unitarista" u *Poletu* (Orešković, Babun i drugi) (52, 242-244, 263, 296-297, 392-393). Od sponzoriranja političkog klijentelizma, nepotizma, korupcije i gospodarskog kriminala do nemoćne netrpeljivosti prema lijevom radikalizmu personificiranom u Šuvaru, Špiljak je predstavljen u najcrnjem svjetlu, gotovo kao demijurg hrvatskog separatizma. Imajući u vidu nisku kvalitetu biografske studije o Miki Špiljku (Barić, 2020) s čijim autorom povjesničarem Hrvojem Klasićem (2019) Dragojević u knjizi nastoji polemizirati, pozudani i arhivski utemeljeni prikaz sukoba Špiljka i Šuvara trebat će pričekati neko vrijeme. Čini se da su sukob taština i političko rivalstvo potencirano generacijskim jazom ipak temeljni orijentiri sraza Šuvara i Špiljka, a ne desničarenje i ljevičarenje kao takvo iako je u Šuvarovom i Dragojevićevom očistu takvo određenje ključ za pravilno, a u stvari potpuno ideologizirano tumačenje ove političke epizode.

Sukob s "kulturnom desnicom"

U vrijeme povratka Mike Špiljka u Zagreb, Šuvar je već dobro bio zaokupljen ideološkim poslovima. Od savjetovanja o historiografskim temama na kojem su za svrhe kasnije javne objave uredno pobrojani oni koji na to savjetovanje nisu došli, a bili su pozvani, do onog o neprijateljskim pojavama u kulturnoj proizvodnji koji rezultira *Bijelom knjigom* (224-225), Šuvar je nakon školstva težio reideologizirati cijeli javni prostor, od medija i novinstva preko umjetnosti do književne i publicističke produkcije. Time je prekršio staro Lenjinovo (i Titovo) pravilo o potrebi čišćenja nacionalističkog smeća ispred vlastitog praga, a ne kritiziranja tuđeg (u velikoj mjeri srpskog u jugoslavenskom okviru). Stoga je više nego čudno primijetiti da prilikom isticanja najcrnijih primjera velikosrpskog šovinizma s ciljem pripreme terena za opravdanje Šuvarovih metoda i ishoda idejne borbe protiv neprijatelja socijalizma, Dragojević Jovana Radulovića i Vuka Draškovića – ranije istaknutog kao "osnivača političke stranke oslonjene na kolaboracionizam" – eufemistički karakterizira kao "etno-deterministički postavljene" (219-220). Dragojević nadalje pravda pojavu *Bijele knjige*: ona je "inventurna lista" čiji su se autori trudili biti "konstruktivni", u kojoj "nema klevetanja, a lijeva se agitacija podvodi pod egidu 'idejne borbe'", koja

je "razjarila" opoziciju i pozvala "liberalnu stranu" na "megdan", odnosno "otvoreni boj s komunistima", te je tako postala "preteča danas popularnog preveniranja difamacijskog govora" (224-225, 230).

Međutim, Dragojević promašuje bit problema ističući da je Šušvar uvijek zastupao idejnu borbu, a ne represiju (238-240). Naime, Šušvar zaista nije imao kontrolu nad onim što dolazi nakon idejne borbe, a time ni izravnu odgovornost za eventualni progon prokazanih pojedinaca kao nositelja navodnih idejnih zastranjenja. Kazneno je zakonodavstvo bilo vezano uz partijski konstruirani ustavni poredak pa je idejna borba završavala predvidljivim ishodom. Drugim riječima, biti na krivoj strani idejne fronte značilo je biti na krivoj strani u odnosu na vlast koju je, naposljetku, upravo Šušvar predstavljao.⁷

Iako se ističe Šušvarova tvrdnja da on nikada nije bio "pristaša političkih procesa" (42), kako drugačije tumačiti činjenicu da je on upravo zbog političkih procesa dobio priliku uspeti se u partijskoj hijerarhiji očišćenom od proljećara? Nadalje, zbog kažnjavanja delikta mišljenja, savjetovanja poput Šušvarovih mogla su pružiti dokazni materijal za nečiji progon zbog pisane ili izrečene riječi unutar kulturne sfere. Ravnopravna idejna borba u tom je smislu utopijska ideja jer u pozadini nastupa jedne strane u idejnoj borbi stoji prijetnja kaznenim progonom. S tim u skladu, rano u knjizi istaknuta Šeksova optužba Šušvara u Saboru SRH 1990. i Šušvarova replika predstavljaju se da bi se dokazao Šeksov revanšistički krimen jer dotični nije bio u stanju izdvojiti nijedan izravni represivni čin koji se može pripisati Šušvarovu djelovanju (3). Međutim, Šušvarova politička pozicija i ugled unutar SKH i izvan njega u dogmatskim krugovima te ideološki utjecaj potenciran statusom sveučilišnog profesora (marksističke) sociologije bili su dovoljni za pokretanje neostaljinističkih hajki, što je predstavljalo signal za represiju policijskih i sigurnosnih organa. Ono najžalosnije u priči o šušvarovskoj idejnoj borbi jest postojanje indoktriniranog podmlatka ujedinjenog s nešto starijim kolegama; svi odreda u biti "Šušvarovi komandosi", pokazali su se ideološki naglijima od samog Šušvara. On ih je naposljetku iskoristio, prepustio ih sebi i odustao od svega već u razdoblju priprema za odlazak na saveznu funkciju u Beograd 1986. (393).

U sukob Šušvara s "kulturnom desnicom" može se uvrstiti i njegov odnos prema izvanpartijskoj ljevici koju, kao i partijsku desnicu (od Đodana do Špiljka), smatra frakcionaškima u odnosu na generalnu liniju SKJ shvaćenu na marksističko-lenjinistički način (137-138). Naime, problemi s krajnje lijevim praksisovcima počinju 1975. nakon gašenja *Praxisa* pod egidom zaključaka Desetog kongresa SKJ 1974. o štetnosti ultraljevičarstva te Kardeljeve kritike ultraljevičarstva u *Pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* iz 1977. (usp. 139). Međutim, *Praxis* je ugašen baš u vrijeme Šušvarova obnašanja dužnosti republičkog sekretara za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu zbog čega su ga praksisovci smatrali izravno odgovornim za taj čin. Praksisovsku ljevicu Šušvar je, sukladno spomenutim Kardeljevim zaključcima, na Šesnaestoj sjednici CK SKH čak prozvao "desnicom", što Dragojević izostavlja spomenuti iako su mu zasigurno trebale poznate pisane optužbe Šušvara za staljinizam iz pera Milana Kangrge u sklopu kojih se ta Šušvarova

⁷ Na tom je tragu bio i Vanja Sutlić kojeg Dragojević spominje (244), ali uz izostavljanje jedne vrlo važne činjenice vezane za Sutlićevo izlaganje na Šušvarovu savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva: poziva na represiju. Naime, Sutlić je upozoravao na politička djelovanja izvan partijske linije, pozivao na aktivniji nastup protiv "neprijatelja marksizma i socijalizma", odnosno na "organiziranu borbu" kojoj neće biti strane "pravne", "administrativne" mjere poput sudskih procesa i zatvorskih kazni (v. citat i tumačenje u: Sesardić, 2021: 217).

tvrdnja spominje.⁸ Nije suvišno spomenuti ni činjenicu da je Kardelj metode protufrakcionaške borbe izučio četrdesetak godina ranije u Sovjetskom Savezu pa je Šuvarova borba protiv frakcija u ime generalne linije jugoslavenske partije djelovala kao svojevrsni odjek izvorne staljinističke opresije nad intelektualcima.

Uz praksisovce je, dakako, nužno spomenuti i sociologe ne samo zato što su dominantno bili vezani uz praksisovsku tradiciju već i zato što je Šuvar bio sociolog i to na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ali, bio je također smatran Bakarićevim nasljednikom. Stoga se Šuvar, posebno nakon Bakarićeva novogodišnjeg intervjua u *Vjesniku* 1981. i 1982., u kojem je olinjali "guverner" Hrvatske za Odsjek za sociologiju na Filozofskom fakultetu rekao da "ne liferuje ništa dobro",⁹ priklonio bakarićevskom viđenju vlastitih kolega. Naknadno ih posprdno naziva "krizolozima" (337). Sukob je najavljen još ranije, kontroverzama oko izbora Šuvara za redovitog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1979-1982), što se u knjizi ne dokumentira dovoljno detaljno i s potrebnim izvorima (352-355).

Neovisno o sociološkom obrazovanju i radnom mjestu, Šuvar je ipak dogmatski političar koji insistira na "partijnosti" te za kojeg je partija "avangarda", a ne "debatni klub" dok zamjena sintagme "radnička klasa" s "radni ljudi" otupljuje oštricu revolucije desnim skretanjem (140, 144, 147) imajući u vidu ustavno određenje iz 1974. o samoupravljanju u Jugoslaviji kao diktaturi proletarijata. Za Šuvara je temeljni princip jugoslavenskog društva i poretka samoupravljanje čije izvorište locira u odlučivanju narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenim teritorijima tijekom partizanskog rata (87-88).¹⁰ Nije stoga čudno što je, barem prema mišljenju njegova odsječkog kolege Vjerana Katunarića, bio "vinovnikom napada na sociologiju kao 'buržoasku znanost'" te kolege nazivao "malograđanskim poluinteligenzima" (351). Šuvarovu detekciju svih "građanskih" pravaca u sociologiji kao politički orijentiranih Dragojević pozdravlja te izražava žal zbog opstanka "restauracijskog" elementa sociologije i utapanja marksističkog pristupa krajem 1980-ih u "pozitivistički glib" (340-341, 343, 344).

Pitanje pomirbe Šuvara i njegovih nekadašnjih neistomišljenika poput onih koje Dragojević prigodno odabire (Milan Kangrga, Jurica Pavičić, Boris Buđen) (11) nije se pokazalo toliko važnim u odnosu na prostor koji zauzima u knjizi. Naime, svi su navedeni autori ideološki srodni pa se ovaj primjer priče o pomirbi praksisovski orijentiranih ljevičara i službenog ideologa komunističkog režima nakon 1990. zasniva na pojavi zajedničkog neprijatelja: hrvatskog nacionalizma. Dakako, prigodno zaboravljajući da je riječ o sporom koračanju prema liberalnoj demokraciji kroz rat za osamostaljenje, postsocijalističku tranziciju bremenitu klijentelizmom, korupcijom i autoritarnom vladavinom te istovremeno prisutne kompleksne moderne i postmoderne društvene promjene, na krajnjoj se ljevici – kojoj nesumnjivo i Dragojević intelektualno i politički pripada – uvriježila misao o fašističkom karakteru nove, nesocijalističke Hrvatske. Ipak, ako su se tako brzo i lako pomirili Šuvar i omraženi mu praksisovci, možda ipak nije bilo bitne razlike između njihovih marksizama.

⁸ V. "Dossier Šuvar" – Skupina autora, 1982: 102.

⁹ *Ibid.*, 94.

¹⁰ Kritizirajući Šuvarovo "odčitavanje historije unatrag", odnosno ideološku konstrukciju prema kojoj on zametak tadašnjeg razvijenog oblika samoupravnog socijalizma 1980-ih pronalazi u prvoj godini partizanskog ustanka u Jugoslaviji, njegov odsječki kolega Duško Sekulić (1991: 51) objašnjava da je slučaj upravo suprotan: "Nema latentnosti samoupravljanja – ono se javlja kao posljedica sukoba s 'uzorom' [Sovjetskim Savezom] i odonda se postepeno razvija kao ideološki institucionalni model jugoslavenskog društva".

Kada se želi relativizirati Šušarov pogubni ideokratski utjecaj u kulturnom životu, evociraju se "kapitalni projekti hrvatske kulture" (Muzej crkvene umjetnosti u Zadru, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Muzej Mimara i Muzejski centar "Julije Klović" u Zagrebu, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu), pri čemu Dragojević tvrdi da o ovoj temi postoji "kakav takav konsenzus" (47-48). Međutim, kao što to i Šušarov kolega Šime Pilić (2005: 228) kaže, a i sam Šušar priznaje (48-49), tri od četiri kapitalna projekta hrvatske kulture koje oni navode kao najvažnije podržavala je vlast, dok je četvrti Šušar "pogurao" pravnim trikom – Nacionalnu sveučilišnu knjižnicu. Iz svega se može zaključiti da su ustvari Šušarovi poklonici krivi za mitomansko ponavljanje teze o kapitalnim projektima hrvatske kulture, a ova knjiga u tom smislu nije iznimka. Stoga je važno naglasiti da je Šušar sam kao ideolog i funkcionar vlasti bio, u odnosu na neke druge, u položaju napraviti takve iskorake. To ne umanjuje njegov doprinos, ali nužno povlači za sobom pitanje prirode političke vlasti kojoj Šušar pripada, ako se pothvat moćnika na primjeru "guranja" kapitalnog projekta hrvatske kulture predstavlja velikim uspjehom. Umjesto da nedolazak visokopozicioniranih kadrova SKH i drugih poznatijih ličnosti vezanih uz kulturu na polaganje temeljca za Nacionalnu sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu 1988. (48) prepozna kao zabrinjavajuće, Dragojević iz toga izvlači poantu o Šušarovu vizionarstvu.

Sukob sa Slobodanom Miloševićem

Posljednja tema tiče se razdoblja 1986. – 1989. Iako je važno za političku biografiju kao takvu, radi se o razdoblju koje u Šušarovu slučaju nije zanimljivo koliko ono ranije, u Hrvatskoj od 1972. Naime, krajem 1980-ih Šušar je došao u priliku sukobljavati se sa Slobodanom Miloševićem, vođom srpske partije, u Predsjedništvu CK SKJ. Fama o skandiranju "Šušar, Šušar" na splitskom nogometnom stadionu Poljud 1989. kao događaju urezanom u kolektivno sjećanje, širena je upravo na tragu Šušarova jalovog nastojanja da Miloševićev srpski nacionalizam nazove svojim imenom, odnosno da kaže "bobu bob, popu pop" te obrani socijalistički federalizam Titove Jugoslavije. On to ipak nije napravio pa se javno mnijenje u Hrvatskoj jasno okrenulo protiv njega kao personifikacije represivnog, ali politički impotentnog nedemokratskog sustava u raspadanju.

Zabavljajući isprva čitatelja zanimljivošću o čovjeku s jedne fotografije publike na javnoj tribini posvećenju nacionalizmu u Beogradu 1972. koji jako slični Miloševiću (283-284) jer je na toj tribini sudjelovao i Miloševićev kasniji suparnik Šušar, Dragojević uz prikaze sukoba dvaju navodnih antipoda s kraja 1980-ih – Šušara kao titoista i Miloševića kao srpskog unitarista (301-302, 304-305) – konstantno nastoji pronaći dokaze za obranu Šušara od kritika. U tome ne dopijeva daleko, pa se dodatna objašnjenja navedena u nastavku prilažu za upoznavanje s ključnim činjenicama ovog razdoblja Šušarove političke karijere: Šušar isprva iskreno simpatizira Miloševića, pa čak i podržava rezultate Osme sjednice CK SK Srbije 1987. zbog navodne mlitavosti smijenjene garniture Ivana Stambolića; Miloševića kao deklariranog titoista podržava u protunacionalističkim istupima zbog čega nije uspio prepoznati na vrijeme pravu opasnost srpskog nacionalizma u unitarističkom ruhu; Miloševića neizravno priziva na Sedamnaestoj sjednici CK SKJ 1988. za pojavu sinergije neostaljinizma i nacionalizma u Srbiji, ali ništa ne postiže jer ne imenuje prave krivce; ne uspijeva "srušiti" Miloševića jer mu je odbijen uvodni referat na Dvadesetoj sjednici Predsjedništva CK SKJ 1989. i jer njegov partijski drug iz Hrvatske Ivo Družić otupljuje oštricu Šušarove kritike Miloševićeve politike; sišavši

među kosovske rudare 1989. Šušvar upozorava na Miloševića, iako zapravo želi sačuvati Titovu Jugoslaviju; Šušvaru navodno svi podmeću, a on ustraje na Jugoslaviji na korist svih;¹¹ ne želi se suprotstaviti Miloševiću leadersko-populističkim pristupom, ali ne shvaća da time ujedno propušta povijesnu šansu za suprotstavljanje velikosrpskom hegemonizmu *iznutra* i može bitno sprečavanje budućih krvoprolića po raspadu Jugoslavije (v. 287-288, 292-294, 301-304, 308-310, 369, 379). Šušvar sofisticiranim argumentom pledira da hrvatska delegacija ostane na Četrnaestom (izvanrednom) kongresu SKJ 1990. (286-287), a Dragojević u tom pogledu sljedećim zaključkom najjasnije zauzima Šušvarovu stranu, ističući neki oblik jugoslavenskog konfederalizma kao poželjno državno uređenje, a nastupajući protiv bilo kakvog separatizma kao nepoželjnog ishoda političkih odluka:

Odlazak pojedinih delegacija s tog posljednjega kongresa SKJ pokazao je da je republičkim partijskim elitama tada ipak više bilo stalo do vlastitog atara i da su spremnije bile djelovati nacional-egoistički na novim nesocijalističkim osnovama, nego, možda pokušati iskoristiti demokratski potencijal koji je tih godina narastao u tadašnjoj Jugoslaviji i sačuvati socijalističku ideju. Pitanje koje će ostati bez odgovora glasi: gdje bi se vrijednosti poput ravnopravnosti, solidarnosti i slobode više maksimirale – u nezavisnim državama s rigidnim i zatvorenim režimima, kakva je situacija u državama bivše Jugoslavije vladala devedesetih godina, ili u uvjetima nekakvog mogućeg šireg saveza država s istaknutim političkim pluralizmom, solidarnošću, ravnopravnošću i samoupravljanjem (305-306).

Nije naodmet spomenuti da Šušvarov boljševički opasni mentalitet u ovom razdoblju svejedno nije slabio, posebice jer je bio hranjen spregom obavještajnih službi i komunističke vrhuške kojoj je pripadao (272). Dragojević dominantno usmjerava pažnju na nebitne detalje Šušvarova političkog djelovanja u ovom razdoblju ne spominjući da je, primjerice, unatoč kasnijem suprotstavljanju Miloševiću Šušvar bio i ostao zadržati titoist koji je u svojim govorima spominjao specijalni rat protiv Jugoslavije (Šušvar, 1988: 130) u jednakoj maniri kao i profesori obrane i zaštite u svojim udžbenicima.

Zaključak

Šušvarov politički epilog Dragojević nastoji, bez primjerenih referenci, gotovo na rubu trača, istaknuti spomenom djelovanja njegova časopisa *Hrvatska ljevica* od 1994. i njegove stranke Socijalističke radničke partije (SRP) od 1997., verbalnih i fizičkih napada na njega od 1990. do njegove smrti 2004., kao i spomenom nekih drugih zanimljivosti poput njegova pisanja za *Slobodnu Dalmaciju* 1992. (397-403, 413-414). Devedesete godine prošlog stoljeća u Hrvatskoj posebice su na zlu glasu. Sažaljenje nad Šušvarom kao ideološkim puristom s osjećajem za kulturu i progognjenog bližnjeg te nastojanje da se taj osjećaj približi čitatelju na ovom su mjestu dosegli vrhunac Dragojevićeve izvedbe. Zanemarujući stvarno stanje stvari i uzdižući Šušvarove ideološki izmaštane vrline, stječe se dojam da su Šušvar, kao i njegov svestrani misaoni policajac Goran Babić, bili žrtve okolnosti usmjerenih protiv jedinog ispravnog političkog svjetonazora. Šušvarov politički sumrak rezultirao

¹¹ Dragojevićevo (2022a) ranije pozitivno vrednovanje odnosa Šušvara i Srba u Hrvatskoj zrcali se u sadržaju ove knjige. Međutim, ono ne predstavlja ništa drugo osim oslanjanja na ključne aspekte "jugoslavenske sinteze" iz socijalističkog razdoblja: bratstvo i jedinstvo, zajednička borba protiv okupatora u NOB-u, Srbi kao konstitutivni narod u Ustavu SRH, socijalistički patriotizam u federalističkom ruhu i dr. Za međunacionalne razmirice i sukobe isključivo su krivi nacionalisti koji koriste partijski pogon za svoje separatističke ciljeve.

je čak odbijenicama za financiranje njegova časopisa *Hrvatska ljevica* od Instituta Otvoreno društvo (399), njegovom protuameričkom paranojom (408), njegovom kritikom NATO-ovog bombardiranja SR Jugoslavije 1999. povodom rata na Kosovu (418) i drugim neslavnim epizodama. Konačni rezultat Šuvarova cinizma u ovom se razdoblju očitovao lenjinističkim poistovjećivanjem socijalizma i mira, posebice u slučaju Jugoslavije, iako je svaki socijalizam vodio svojevrzni "rat" protiv vlastitog stanovništva upotrebom nasilja za ostvarenje političkih ciljeva (v. Solzhenitsyn, 1982). Neovisno o tome, razdoblje Šuvarove biografije dulje od desetljeća nakon raspada Jugoslavije neusporedivo je manje važno od svih ranijih razdoblja. Time dolazi do izražaja neuravnoteženost knjige jer prijelaz s tretmana političkog moćnika na sakupljanje biografskih papiraka o društvenom marginalcu nije dovoljno umješno izvršen.

Ukupno gledano, potencijalni čitatelji imat će u ovoj knjizi priliku uroniti u svijet oblikovan snažnim ideološkim diskursom pomiješanim s novinarskim žargonom suvremene krajnje lijeve dnevno-političke i kulturne kritike. Štoviše, Dragojević je iznašao gotovo nevjerojatnu količinu energije za opravdavanje Šuvarovih političkih poteza na koje mnogi danas gledaju s gnušanjem ili podsmijehom. Reklamirati ovu knjigu kao proizvod jednog diplomiranog sociologa, a u stvari po zanimanju novinara je iz ranije navedenih razloga gotovo pa moguće proglasiti slučajem lažnog oglašavanja jer knjiga kroz Šuvara progovara na autobiografski i krajnje politički pristrani način,¹² sa slabom argumentacijom, zastarjelim diskursom, istraživački nedisciplinirano, stilski kaotično i s neuvjerljivim dokazima. Točnije, Dragojević s ovom knjigom ponajviše nastoji govoriti o sebi i Šuvarovu vremenu kao svojem, a time i o socijalističkoj Jugoslaviji. Zbog toga knjiga može biti korisna jedino za uživanje u ulogu hipotetskog pripadnika Dragojevićeve generacije koji je vjerovao u sve ono što je Šuvar zastupao.

Iako je čitatelja na samom početku želio uvjeriti u to da knjiga neće sadržavati panegiričke ocjene, ona je njima ispunjena. Ubrajajući čak i Krležine pozitivne ocjene (46-47) u repertoar pohvala, Dragojević piše: Šuvara "ne da vrijeme nije pregazilo, nego upravo obrnuto, on je na neki način prednjačio, bio je po nekim pitanjima ispred svog vremena"; on je bio "jedan od najprincipijelnijih i najkompetentnijih zastupnika socijalističke ideje iz prethodnog poretka"; "prosvijećeni reakcionar" ("obnovitelj"); "beskompromisni borac protiv nacionalističkih uskogrudnosti"; te "izniman čovjek" koji "nije bio popularan u 'strukturama', ali je među plebsom sjaj njegove zvijezde ostao nepotamnjen" (11, 1, 380, 408, 55). Dragojevića i Šuvara, uz to, vežu neke "tajne veze" (26). Također, može se primijetiti pokušaj Dragojevićeve konstrukcije svojevrzne teleologije Šuvarova komunizma čiji je cilj uspon do partijskog vrha i to upravo na temelju Šuvarovih reminiscencija: Šuvaru je samo prezime "lijevo" jer dolazi od staroslavenske riječi "šuj", odnosno "lijevi" pa je njegov svjetonazor etimološki "predestiniran"; otac mu je bio član KPJ, kasnije partizanski odbojnik; Šuvarov Zagvozd daje španjolske interbrigadiste zbog pristanka radnika uz socijalističke pokrete tijekom razdoblja emigracije u zapadnoeuropskim državama, a "kraj" je "i inače bio antifašistički i partizanski orijentiran" pa Zagvozd daje "stotinjak partizana i tek 12 ustaša"; prva Šuvarova marksistička knjiga bila je Marxov i Engelsov *Komunistički manifest*; kao gimnazijalac "tumači Krležu" i održava sat povijesti o Prvoj i Drugoj internacionali; veliča rusku književnost; predsjednik je omladine škole koji u školi zavodi "pravu skojevsku vlast"; studira pravo i među najboljim je studentima; postaje glavni i odgovorni urednik *Studentskog lista* 1958.; na omla-

¹² Ovo ne treba čuditi jer je i sam Dragojević bio član krajnje lijeve Radničke fronte. V. N1, 2015.

dinsku radnu akciju odlazi 1960.; doktorira s 29 godina; zapošljava se, piše, predaje i istražuje; uređuje partijski časopis *Naše teme* od 1963. do kooptacije u CK SKH 1972. te preuzimanja funkcije ministarske funkcije 1974. po nalogu Milke Planinc; postaje član Predsjedništva CK SKH 1982., a član 1986. te potom predsjednik Predsjedništva CK SKJ 1988. (21, 23-25, 28-29, 38, 48). Brojne funkcije, njih preko 50, navedene na jednom mjestu (37), uglavnom su partijski određene te ne predstavljaju dokaz Šuvarove veličine koliko častohleplja te impresioniraju samo nepoznavatelje režimske prirode velikog broja tih funkcija. Dovoljno je navesti njegovo članstvo u Odboru za obilježavanje imena i djela Josipa Broza Tita, Odboru posvećenom djelu Miroslava Krleže, Odboru za izdavanje sabranih djela Vladimira Bakarića te Odbora za izdavanje sabranih djela Edvarda Kardelja.

Ovu je recenziju uputno završiti pregledom Dragojevićevih autobiografskih intervencija u biografsko štivo jer one predstavljaju posljednji argument u kritici pristranog pristupa političkoj dimenziji Šuvarovog života i rada. Naime, Dragojević je i sam nastojao pratiti "teleologiju komunizma": sa 17 je u "šuarici" pristupio Savezu komunista, partijski rad nastavlja kao student sociologije u Osnovnoj organizaciji SK na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, postaje predsjednik te organizacije SK koja obuhvaća odsjeke za filozofiju, sociologiju i psihologiju, a time i član Sveučilišnog komiteta, da bi naposljetku u toj ulozi podržao višestranačje 1989., samokritički proglašavajući taj svoj čin oportunističkim (162-165). Daljnji slijed naglo je prekinut 1990. odlaskom komunista s vlasti te Dragojevićevim zapošljavanjem u novinstvu. Time je zatvoren ovaj (auto)biografski niz.

Sudeći prema publicističkom karakteru ranijih Dragojevićevih napisa o Šuvaru, kvalitativno se drugačije štivo nije moglo očekivati ni u opsežnijem formatu iako određenje "politička biografija" nagoviješta istančanije analize, u ovom slučaju Šuvarova političkog razmišljanja i djelovanja na partijskoj i državnoj sceni socijalističke Jugoslavije. Prednost su odnijele paušalne ocjene, aktivistička navijanja, upitne reminiscencije, pozivanja na nepouz dane izvore, neizostavna slaganja sa Šuvarovim političkim stajalištima i druge neprilične pojavnosti. Knjiga se stoga pridružuje nizu recentnih pokušaja ideološke, političke i moralne rehabilitacije najviših dužnosnika jugoslavenskog komunističkog režima (usp. Jakovina, 2011; 2020; Klasić, 2019). Informaciju s kraja knjige o nadolasku doktorske disertacije o Šuvaru (427) stoga je potrebno pozdraviti uz nadu da se njezin autor prilikom pisanja neće ugledati na Dragojevićev biografski pokušaj.

Literatura

- Bajruši, R. (2011). *Zoran Milanović. Politička biografija*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Barić, N. (2020). Recenzija knjige Hrvoja Klasića *Mika Špiljak, revolucionar i državnik* (Zagreb: Ljevak, 2019), 255 str. *Časopis za suvremenu povijest*, 52(1): 318-335.
- Dragojević, R. (2022a). Stipe Šuvar i srpsko pitanje u Hrvatskoj. *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, 5(2): 7-34. <https://doi.org/10.52328/t.5.2.1>
- Dragojević, R. (2022b). *Šuvar i punk (1)*. <https://kritika-hdp.hr/suvar-i-punk-1/>
- Dragojević, R. (2022c). *Šuvar i punk (2)*. <https://kritika-hdp.hr/suvar-i-punk-2/>
- Dragojević, R. (2024). Uz dvadeset godina od odlaska Stipe Šuvara. 11. srpnja. <https://www.bilten.org/?p=47226>
- Đikić, I. (2004). *Domovinski obrat: politička biografija Stipe Mesića*. Zagreb: V.B.Z.
- Hamilton, N. (2008). *How to do Biography. A Primer*. Cambridge, MA; London: Harvard University Press.
- Jakovina, T. (2011). Milka Planinc kao paradigma hrvatske povijesti. U: M. Planinc, *Čisti računi Željezne lady: sjećanja* (str. 9-76). Zagreb: Profil.
- Jakovina, T. (2020). *Budimir Lončar: od Preka do vrha svijeta*. Zagreb: Fraktura.
- Jelić, I. (1984). Majsko savjetovanje rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije u Zagrebu 1941. god. (Prilog razmatranju nekih pitanja). *Časopis za suvremenu povijest*, 16(3): 1-18.
- Klasić, H. (2019). *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*. Zagreb: Ljevak.
- Markovina, D. (2024). Dvadeset godina bez Stipe Šuvara. *Sociologija i prostor*, 62(1): 227-231.
- N1 (2015). "U Radničkoj fronti došlo je do čistke, stiže nova stranka". 19. listopada. <https://n1info.hr/vijesti/a79869-rade-dragojevic-u-radnickoj-fronti-doslo-je-do-cistke-stize-nova-stranka/>
- Pilić, Š. (2004). Prilozi za bibliografiju radova prof. dr. Stipe Šuvara, *Školski vjesnik*, 53(3-4): 279-310.
- Pilić, Š. (2005). In memoriam: Stipe Šuvar (1936. – 2004.). *Revija za sociologiju*, 36(3-4): 225-229.
- Sekulić, D. (1991). *Strukture na izmaku: klase, sukobi i socijalna mobilnost*. Zagreb: SDH.
- Sesardić, N. (2021). Na tragu Pivčevićevih sjećanja. U: S. Kutleša (ur.), *Domovina, zavičaj, svijet. Zbornik radova povodom 90 godina života Ede Pivčevića* (str. 211-236). Zagreb: Institut za filozofiju.
- Skupina autora (1982). Dossier Šuvar. *Dalje*, 1(2): 85-109.
- Solzhenitsyn, A. (1982). *Warning to the West*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Šuvar, S. (1988). *Vrijeme iskušenja. Jugoslavenski socijalizam između vizija i posrtanja*. Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: August Cesarec i Globus.
- Vurušić, V. (2024). "Prva knjiga o Stipi Šuvaru: Bio je omraženi moćnik, a na kraju se pomirio s vlastitom karmom – odlaskom u zapečak". *Jutarnji list*, 25. srpnja. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/prva-knjiga-o-stipi-suvaru-bio-je-omrazeni-mocnik-a-na-kraju-se-pomirio-s-vlastitom-karmom-odlaskom-u-zapacak-15485847>